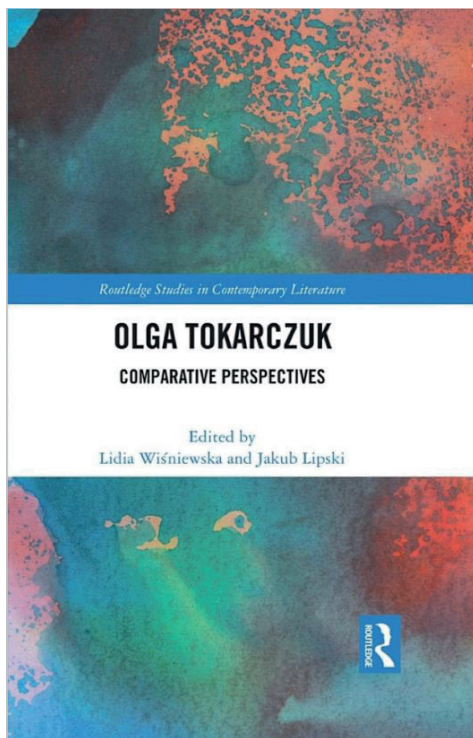

„Olga Tokarczuk. Comparative Perspectives”, czyli kierunek ku dalszym porównaniom

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/LC.2024.013>

Lidia Wiśniewska, współredaktorka, autorka jednego z artykułów i wstępu, w tym ostatnim zauważa: „This book does not

* Doktor nauk humanistycznych, adiunkt w Katedrze Literatury Powszechnej i Komparatystyki Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego. Jej zainteresowania naukowe obejmują ambiwalencje bliskości i obcości, przestrzeń szpitala psychiatrycznego, a także ekokrytykę.

E-mail: katarzyna.rytlewska@ukw.edu.pl | ORCID: 0000-0002-6375-9845.

claim to be a comprehensive presentation of Olga Tokarczuk's oeuvre from a comparative perspective, though it can signal some avenues worth pursuing, and thus place Tokarczuk's writing in a broader context” (Wiśniewska 2023: 1). To zdanie przypomina, że niezwykle bogata twórczość Olgi Tokarczuk wyznacza szerokie pole nieograniczonych badań porównawczych. Badań, które trudno byłoby zamknąć w określonej przestrzeni, czasie, a także w jednej książce. Różnorodność tekstów, które w niej się pojawiły, wskazuje więc tylko dalsze kierunki.

Autorem pierwszego tekstu porównawczego spośród sześciu zawartych w książce jest Rafał Pokrywka. *Olga Tokarczuk and Daniel Kehlmann: Genres, Themes, Languages, and Positions in the Literary Field* zestawia pozycje w polu literackim zajmowane przez Olę Tokarczuk oraz Daniela Kehlmana. Autor tekstu odwołuje się tu do kategorii używanej przez Pierre'a Bourdieu. Porównanie twórczości autorów obejmuje nie tylko konkretne dzieła, bowiem wprowadza też szerszą perspektywę. Pokrywka zwraca uwagę na to, co łączy Tokarczuk i Kehlmana, czyli (szczególnie na wczesnym etapie twórczości) na syntezę poetyki realistycznej z elementami fantastyki, na walkę z dosłownością i poszukiwanie miejsc niedających się łatwo zinterpretować, na porównywalną ścieżkę kariery, w której przechodzili oboje od braku zrozumienia dla ich wczesnej twórczości do aprobaty, na przesunięcia ich pozycji w polu literackim, na podobne ograniczenia uwarunkowaniami kulturowymi, a wreszcie na, choć odmienne, to jednak uwidaczniające się w ich twórczości przekonania polityczne.

Jednak zarazem Tokarczuk patrzy na świat jako niekompletny. Kehlmann natomiast problem dostrzega w iluzoryczności postępu społecznego. Jego bohaterowie chcieliby nie tyle poszukiwać odpowiedzi,

co zniknąć, często wybierając śmierć. Zdaniem Pokrywki Tokarczuk przyjmuje postawę optymistyczną, wierząc, że opowieść może coś zmienić, Kehlmann celowo szerzy niepewność, pogłębia pesymizm i poczucie zagubienia. Tak odmienne nastawienia znajdują swoje odzwierciedlenie w stylu literackim. Funkcjonalny, uporządkowany, spójny i niewyrafinowany język Tokarczuk przeciwstawia się językowi Kehlmannu pełnemu ironii, aluzji i gry słownej. Pokrywka zwraca zarazem uwagę na to, że mimo różnic w wyborze języka, każde z nich budzi sympatię, ponieważ jest przyjazne czytelnikowi. To zjednywanie poprzez język i kreowanie nietuzinkowych bohaterów przynosi obojgu w efekcie zmianę pozycji w polu literackim, sprawiając, że zostają docenieni i zyskują szerokie grono odbiorców.

Autorem, który odwołuje się nie tyle do utworów, ile do ich wspólnej problematyki, jest Michał Moch. W *On the Borderland of Judaism, Islam and Christianity. Unorthodox Religious Experience in Olga Tokarczuk's "The Books of Jacob" and Milorad Pavić's "Dictionary of the Khazars"* widać jego kulturoznawcze przygotowanie. Skupia się on na analizie odnoszących się do historycznej postaci Jakuba Lejbowicza Franka *Ksiąg Jakubowych* Olgi Tokarczuk i *Słownika Chazarów* serbskiego pisarza Milorada Pavicia, powieści w formie leksykonu półlegendarnego plemienia Chazarów, zawierającego trzy wersje haseł (chrześcijańskie, muzułmańskie oraz hebrajskie). Mimo wspólnych fascynacji autorów, w przeciwieństwie do *Ksiąg Jakubowych*, *Słownik Chazarów* jest fikcją historyczną, która nie opiera się na tak bogatej, jak w przypadku Tokarczuk, analizie źródeł historycznych, choć Pavić sugeruje nam historyczną ścisłość, wymieniając na przykład datę dysputy chazarzkiej (rok 861). W *Słowniku Chazarów* cały materiał jest jednak zorganizowany zgodnie z poznawczymi triadami, zarazem odnosząc

się do trzech religii monoteistycznych. W *Księgach Jakubowych* występuje układ fabularny sugerujący ścisłe ujęcie zdarzeń historycznych.

Chociaż Moch zaznacza, że utwory różnią się od siebie w wielu kwestiach, to istnieją podobieństwa. Oboje autorzy podjęli problem pozycji nieortodoksyjnej grupy żyjącej na pograniczu trzech wielkich religii. Jak zauważa autor artykułu, utwory te zawierają reprodukcję tego samego dzieła sztuki: przedstawiającego trójgłowego potwora drzeworytu, opublikowanego pierwotnie w tekście polemicznym *Sefer shimush* autorstwa Jacoba Emdena z 1760 roku (współczesnego ruchowi frankistowskiemu). Warto wszakże w tym miejscu zaznaczyć, że Tokarczuk pokazała proces zachwiania przez Franka ortodoksyjnymi, jasno określonymi pozycjami „trójgłowego potwora”, a Pavić przedstawił proces wciągania Chazarów w pole poznawcze określonych religii. W opinii Mocha istotna jest jednak podobna rola, jaką pełni każde z tych dzieł w ramach aktualnych dyskusji na temat asymilacji kulturowej, życia mniejszości kulturowych i religijnych oraz spojrzenia na obcego jako na mędrca widzącego więcej, a nie jedynie zbędnego intruza. Moch oprócz oddania przez oboje autorów głosu różnym mniejszościom, akcentuje też ich podobną otwartość na to, co metafizyczne, na ludzką mądrość i myśl, która może wiele zmienić, budując poczucie sprawiedliwości i wspólnoty.

Tekst Marka Stanisza pt. *Integrating Narratives: The Art of Storytelling According to Isaac Bashevis Singer and Olga Tokarczuk* skupia się nie tyle na ukazywaniu podobieństw w biografiiach dwojga laureatów nagrody Nobla, czyli Isaaca Bashevisa Singera i Olgi Tokarczuk, czy też na porównywaniu ich twórczości, ile na zestawieniu ich wypowiedzi o literaturze. Stanisz zauważa, że łączy ich pewne poczucie pustki wynikające

ze współczucia dla Żydów i własnego zakorzenienia w żydowskości. To przekłada się na postrzeganie przez nich roli literatury. Autor dostrzega, że zarówno Singer, jak i Tokarczuk odnosząc się do swojej twórczości, wielokrotnie formułują uogólniające wypowiedzi na temat literatury, jej roli i znaczenia w życiu człowieka czy danego narodu. Stanisław bazuje na dwóch tomach wywiadów przeprowadzonych z Singerem oraz jego artykułach o literaturze i na esejach Tokarczuk, ale przede wszystkim na ich mowach noblowskich. Często podejmują się oni upamiętnienia wschodnioeuropejskich Żydów i przywrócenia choć na chwilę ich świata, dawnych realiów i problemów, z jakimi się mierzyli. Stanisław zauważa, że tym, co łączy wypowiedzi o literaturze formułowane przez oboje autorów, jest przekonanie, że ma ona opisywać bogatą rzeczywistość, a zarazem być źródłem przyjemności dla czytelnika. Każde z nich akcentuje również wierność wobec świata przedstawionego dającą czytelnikowi możliwość poznawania i badania przestrzeni i czasów, którą trzeba ciągle aktualizować. Stanisław dostrzega również, że obydwaj pisarze podkreślają przywiązanie do konkretności, skupienie na indywidualności i niepowtarzalności każdego istnienia i każdego bohatera. Zarówno Tokarczuk, jak i Singer akcentują w swoich wypowiedziach, że dbałość o szczegóły budowania postaci i świata przedstawionego jest kluczowa dla uwiarygodnienia opowieści i wciągnięcia w nią czytelnika.

Mimo zgody co do rozumienia roli literatury i sposobu budowania świata przedstawionego tym, co zdaniem Stanisława różni oboje autorów, jest przekonanie o wyrażaniu przez nią prawd ogólnych o człowieku i świecie. Tokarczuk uważa, że literatura powinna być skomplikowana, bazować na mitach, posługiwać się metaforą, w ten sposób skłaniając odbiorcę do myślenia

i zaangażowania, Singer natomiast kładzie akcent na oddziaływanie poprzez atrakcyjność fabuły i sugestywność w pokazywaniu losów bohaterów literackich.

Autorką kolejnego artykułu jest Magdalena Rabizo-Birek. *Found souls: Olga Tokarczuk Meets Joanna Concejo* wskazuje miejsca, w których łączą się pisarstwo Tokarczuk oraz obrazy współpracującej z nią od 2015 roku, mieszkającej i pracującej we Francji, polskiej graficzki, ilustratorki, autorki własnych książek obrazkowych – Joanny Concejo. Rabizo-Birek przedstawia wpływ, jaki obie wywarły na swoją twórczość, szczególnie podczas współpracy przy książce pt. *Zgubiona dusza*. Nieco surrealistyczny styl okładkowych ilustracji Concejo idealnie pasuje do pełnych realizmu baśniowego, magicznego czy mitycznego dzieł Tokarczuk. Porównując książki, przy których obie twórczynie współpracowały, poddaje refleksji to, czy niezwykła stylistyka obrazków Concejo pasuje do wszystkich dzieł Tokarczuk w taki sam sposób, a może stanowi idealne odzwierciedlenie jej późniejszej twórczości, symbolizując w niej rodzaj „zwrotu ikonicznego”. Rabizo-Birek zastanawia się, czy styl Concejo nie nadaje książkom Tokarczuk jakiegoś pozoru, na przykład, przynależności do literatury dla dzieci i młodzieży, ale podkreśla również, że ta współpraca artystyczna jest przejawem transdyscyplinarności i obudzenia w pisarce szerszych artystycznych ambicji.

Ewy Góreckiej *Heterotopias in the Prose of Olga Tokarczuk: The Literary Images of Cabinets de Curiosités and Scientists' Studies in the Context of the Visual Arts* poruszają problem fascynacji chwilami historii zmieniającymi ludzkie myślenie i postrzeganie rzeczywistości. Spojrzenie komparatystyczne pozwala jej na zestawienie literatury (twórczości Tokarczuk) i sztuk plastycznych (a dokładnie: dawnego malarstwa). Zwraca ona w swoim tekście uwagę na trzy utwory

Tokarczuk: *Podróż ludzi Księgi, Biegunów i Księgi Jakubowe*. To w nich odnajdziemy kolekcje, które można nazwać szczególnie w dziejach kultury: jej ważne momenty świadczą o naukowym rozwoju, a szczególnie dotyczą odkryć w dziedzinie ludzkiej fizjologii czyli ciała. Jak zauważa autorka artykułu, w tych powieściach kolekcjonerstwo pojawia się wielokrotnie i zawsze jest to istotny element świata przedstawionego, a nie jedynie jego ornament. Tajemnicze gabinety i przeprowadzane w nich eksperymenty są świadectwem ciekawości i chęci zdobycia wiedzy. Górecka podkreśla, że wszystkie pracownie/*cabinets* ukazane w prozie Tokarczuk to heterotopie: ich cechy pokrywają się z tymi wskazanymi przez Michela Foucaulta. Do tych cech zalicza ona: ponadkulturowość, współwystępowanie różnych przestrzeni w jednym miejscu, otwartość sąsiadującą z zamknięciem oraz ukazanie czasu zwróconego ku przyszłości. Dodatkowo dostrzega, że przedstawienia, które możemy znaleźć w twórczości Tokarczuk, nakładają się z przedstawieniami *cabinets de curiosités* ukazanymi w holenderskim i flamandzkim malarstwie.

Ostatni tekst, autorstwa Lidii Wiśniewskiej, *Metamorphoses of Myths in „Anna In in the Tombs of the World”* dotyczy wykorzystania i przekształcenia przez Olę Tokarczuk sumeryjskiej mitologii oraz osadzenia jej w zarazem przednowoczesnych (sumeryjskie płozy jako sposób poruszania się), nowoczesnych (telewizja) i ponowoczesnych (poruszające się wielokierunkowo windy) realiach. Wnikliwie analizuje ona każdy szczegół historii tytułowej Anny In/Inanny, tj. właściwie współczesnej wersji mitycznej bogini Inany/Innin, od jej charakteru, wyglądu, przez świat, w którym się znajduje, po bohaterów, którzy decydują o jej losie, bądź o których losie ona decyduje. Autorka podkreśla, że czasami mamy do czynienia z bezpośrednim nawiązaniem

do mitu, a czasami do jungowskiej interpretacji mitów (po pierwsze poprzez odwołanie do twórczości pierwszej znanej poetki starożytności, Enheduanny, która pisała o Inannie, po drugie poprzez interpretację Diane Wolkstein, która z fragmentów dotyczących Inanny tworzyła całościową fabułę). Podejście porównawcze zostaje zaś wprowadzone na trzech poziomach. Pierwszy został wyznaczony przez zastąpienie męskiej pary bliźniaków, w której reprezentujący mit (Jedynego) Boga Jakub zastępuje reprezentującego mit Natury Eza-wa żeńską parą bliźniaczek, w której reprezentująca mit męskich bogów – Ojców i ich prawo Pani Druga Strona (jak druga strona monety) związana jest nierozdzielnie z Inanną, reprezentującą mit Natury. Drugi poziom ujawnia się w losach powieściowych bohaterów, gdy dochodzi do przekształcenia losów ich mitycznych poprzedniczek lub też całkowitego ich odwrócenia: na przykład siostra, która w mitach była zagrożona, okazuje się bohaterką zagrażającą i v.v.. Na trzecim poziomie mity sumeryjskie zyskują odwrócenie w postaci mitów judeochrześcijańskich (bogowie sumeryjscy upodobniani do Trójcy Świętej, Inanna, poprzez ewangelię i zmartwychwstanie, do Chrystusa, choć i, poprzez bunt, do Prometeusza zarazem). Autorka biegle poruszając się w mitologii, opisuje każdy z tych zabiegów i procesów, jednocześnie wskazując ich cele. Oprócz skoncentrowania się na bohaterce istotne staje się tu wydobywanie przez Tokarczuk równowagi między mitem Ojców i mitem Matki Ziemi, które na zasadzie jedności przeciwieństw powinny ze sobą współistnieć (ostatecznie Ojcowie częściowo rezygnują ze swej przewagi, a Matka nie niszczy ich świata). Wiśniewska zauważa jednak, że Olga Tokarczuk w obawie przed niezmiennością obu, podważa zakorzenione w kulturze algorytmy,

które determinują poznawanie świata, jak i każdego, kto tego poznania dokonuje.

Zagadania poruszane w książce *Olga Tokarczuk. Comparative Perspectives* wydają się zaproszeniem do możliwie dużej ilości porównań, które prowokuje ta twórczość. Na szczególne docenienie zasługuje porządkujący całą treść wstęp redaktorki tomu, Lidii Wiśniewskiej, w którym przechodząc przez kolejne teksty podkreśla ona, że mimo ich różnorodności w istocie są one sobie bliskie. Wszystkie bowiem poruszają zagadnienia transgresyjności: inności, obcości, fascynacji przemianami kultury i przenikaniem się różnych kultur oraz sztuk, spojrzenia w przyszłość przy jednoczeniu wszystkich czasów oraz nobilitacji uczuć (czułości), która taką transgresję umożliwia.

Olga Tokarczuk. Comparative Perspectives traktuje twórczość pisarki niezwykle szeroko, a zawarte w niej konteksty odsyłają czytelników do rozmaitych kwestii wiążących dzieło literackie bądź artystyczne ze światem społecznym (*Olga Tokarczuk and Daniel Kehlmann: Genres, Themes, Languages, and Positions in the Literary Field*), do zanurzenia literatury w historii i religii (*On the Borderland of Judaism, Islam and Christianity. Unorthodox Religious Experience in Olga Tokarczuk's "The Books of Jacob" and Milorad Pavić's "Dictionary of the Khazars"*), do postrzegania roli literatury przez samych autorów (*Integrating Narratives: The Art of Storytelling According to Isaac Bashevis Singer and Olga Tokarczuk*), do bezpośredniego połączenia literatury z plastyką (*Found souls: Olga Tokarczuk Meets Joanna Concejo*) lub związków dzisiejszej literatury z dawną kulturą i sztukami plastycznymi (*Heterotopias in the Prose of Olga Tokarczuk: The Literary Images of Cabinets de Curiosités and Scientists' Studies in the Context of the Visual Arts*), a wreszcie do przemian literackich źródeł, czyli mitów i ich kolejnych

opracowań (*Metamorphoses of Myths in "Anna In in the Tombs of the World"*), kładących nieustannie zmieniać poznanie, a przez to poznanie – rzeczywistość.

Bibliografia

- Wiśniewska, Lidia 2023. „Tokarczuk and a Comparative Reconnaissance. Preliminary Remarks”. W: Lidia Wiśniewska [&] Jakub Lipski (red). *Olga Tokarczuk. Comparative Perspectives*. New York: Routledge.